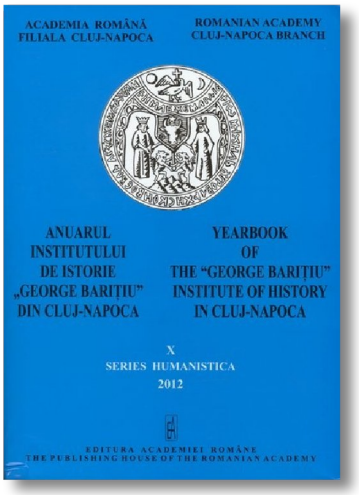

ISSN 1584-4404

Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca
Series *Humanistica*

humanistica.ro

Apariția conceptelor de libertate și siguranță în gândirea filosofică și politică a antichității. Sofiștii. Platon. Aristotel

Anca Costina Gherghe

How to cite this article:
Gherghe, Anca Costina (2012) *Apariția conceptelor de libertate și siguranță în gândirea filosofică și politică a antichității. Sofiștii. Platon. Aristotel*, Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca, Series Humanistica, Vol. 10, pp. 299–306. DOI: 10.5281/zenodo.22966225

© 2012: The Publishing House of the Romanian Academy.
Humanistica Yearbook is published online since 2003.
Submit your article to Humanistica Yearbook: secretariat.dcsu@acad-cj.ro

APARIȚIA CONCEPTELOR DE LIBERTATE ŞI SIGURANȚĂ ÎN GÂNDIREA FILOSOFICĂ ŞI POLITICĂ A ANTICHITĂȚII. SOFIŞTII. PLATON. ARISTOTEL

Anca Costina Gherghe

Universitatea din Craiova
Facultatea de Drept şi Ştiințe Administrative

Abstract. *The freedom and safety concepts are almost alien to the period that preceded the appearance of antique Greece. Throught the three historical stages of the creation of the Greek city a few phenomena at a social level as encoding, increase of the importance of the law, and the creation of a moderate, careful, wise citizen and also the establishment of a kind of equality like a democratic one, created the building premises for future democratic societies, based on freedom and safety.*

The Sophists are the first that bring foreground the conflict between state and citizen sustaining the prevalence of the later. Another forewarder of the principles of the characteristics of the state law based on freedom is Platon, even though his works produced several critics. The complexity of his works gave rise to two trends of the contradictory interpretations: either, state should be thought by Platoon as an authoritative or, under the appereance of the totalitarianism is hidded the framework for a state law.

Although, in contradiction to these, Aristotle thinks the freedom in its deepest interest philosophical more than juridical, it can be noticed from his works, his tendency of emphasizing of the importance of the citizen as of the main purpose of the state.

Key words: *freedom, safety, political thinking, sophism, Platon, Aristotle.*

1. **PRELIMINARII**

Premisele gândirii politice se găsesc undeva în secolul al patrulea î.Hr., în perioada primelor state antice, în zona Orientului Apropiat. Desigur, nu putem vorbi de o veritabilă gândire politică, care începe în adevăratul sens al cuvântului odată cu apariția cetății greceşti. Nu exista o preocupare, pe de o parte, pe planul filosofiei sau al politicii, iar pe de altă parte, cu privire la conceptul de siguranță, în perioada ce precede antichitatea greacă, respectiv în aşa-zisele „societăți fără

stat"[1]. Societățile fără stat sunt acele societăți arhaice în care nu poate fi vorba despre o organizare statală, ceea ce atrage după sine inexistența libertății individuale la nivel de concept chiar şi, deci, inexistența ideii de siguranță. De fapt, cum s-ar putea vorbi despre siguranță într-un mediu în care primordială este credința în rolul esențial al sacrificiului ritualic, acela de a evita propagarea violenței printre membrii grupului uman?[2] Este vorba aici despre o gândire mitică, şi nicidecum despre una de natură politică.

Primele semne ale unei garanții a securității juridice a omului sunt de găsit undeva în secolul al II-lea î.Hr., însă nu aşa cum este ea conştientizată astăzi, ci mai degrabă ca o încercare de garantare a unui drept neconştientizat încă, pentru că ideea de drept sau de libertate apare mult mai târziu. Astfel, celebrul rege babilonian Hammurabi cel Mare (1792–1750 î.Hr.) inventează primul cod de legi din lume, denumit, după numele său, Codul lui Hammurabi[3]. Acest cod nu este în întregime o culegere de legi, dar, după cum reiese din textul său, cuprinde o serie de soluții, diferențiate, desigur, în funcție de clasa socială, ce se impun a fi aplicate unor situații juridice concrete ivite între oameni. Prin urmare, chiar dacă nu vorbim de o veritabilă securitate juridică, nu poate fi negat faptul că există cel puțin o tendință spre o oarecare previzibilitate a constrângerii şi o eliminare a tendinței naturale a omului de a-şi face singur dreptate. Spre exemplu, codul prevedea că dacă un hoț, dacă era prins în timp ce fura, urma să fie omorât; dacă cineva lovea pe altcineva de rang mai înalt, urma să primească în public în public şaizeci de lovituri de bici; dacă un bărbat lovea o femeie însărcinată, iar aceasta pierdea sarcina, bărbatul plătea zece şekeli şi aşa mai departe.

Următorul pas către crearea premiselor siguranței persoanei este făcut de cetatea greacă, un pas ceva mai ferm, de data aceasta. În lumea greacă, apar câteva inovații, cum ar fi promovarea scrierii, înlăturarea mitului ceremoniilor ritualice şi, mai ales, favorizarea unei forme de democrație, care, chiar dacă nu este una bazată pe egalitate, reprezintă cadrul necesar pentru orice stat de a garanta securitatea locuitorilor săi. Aceste fenomene vor face net diferența între antichitatea greacă şi ceea ce a precedat acesteia[4].

Se poate considera că au existat trei etape semnificative în istoria creării cetății greceşti antice: prima etapă este reprezentată de formalizarea noțiunilor de justiție şi de ordine socială; a doua etapă priveşte naşterea cetății şi a cetățeanului; a treia etapă se referă la societatea deschisă (către noutate)[5].

[1] Philippe Nemo, *Histoire des idées politiques dans l'Antiquité et au Moyen Age*, Presses Universitaires de France, Paris, 1998, p. 2.

[2] *Ibidem*, p. 4.

[3] Astăzi, Codul, scris pe o piatră cu caractere cuneiforme, se află la muzeul Louvre din Paris.

[4] Philippe Nemo, *op. cit*., p. 16–22.

[5] *Ibidem*, p. 27.

În prima etapă, după cum reiese din opera lui Homer şi a lui Hesiod, nu se poate vorbi de siguranță, de vreme ce nu există legi scrise; procesele îşi mențin caracterul ritualic, iar injustiția predomină[6].

În cadrul celei de-a doua etape a construirii cetății, sunt semnificative trei momente. Primul este acela în care arhontele Dracon ordonă codificarea legilor şi instaurarea egalității în fața legii. Al doilea moment este reprezentat de perioada reformelor arhontelui Solon, câteva dintre acestea constituind premise ale libertății individuale, libertate ce înglobează, după cum vom vedea, siguranța persoanei. Astfel, Solon realizează prima codificare veritabilă a legilor, interzice împrumutul în cadrul căruia erau luate ca gaj persoanele, creează Adunarea Heliaştilor ca jurisdicție de apel împotriva hotărârilor date de magistrați şi limitează puterea tatălui asupra copiilor săi[7]. Cel de-al treilea moment, care marchează cu adevărat începutul democrației ateniene, este acela al reformei lui Clistene, caracterizată de apariția egalității de tip democratic.

Cea de-a treia etapă în constituirea cetății greceşti, numită de Karl Popper „marea generație a societății deschise”[8], este perioada în care se remarcă numeroase semne ale tipului de stat liberal. Referitor la caracterul democrației ateniene din acea perioadă – acela de a fi un regim al libertății individuale şi al toleranței, Pericle spunea: „Noi ne guvernăm în spiritul libertății, libertate ce se regăseşte în relațiile noastre de zi cu zi, din care lipseşte neîncrederea. […] Suntem toleranți în relațiile particulare. […] Oricare dintre noi ştie să găsească în el însuşi suficiente resurse pentru a se adapta celor mai variate forme de activitate. […] Nu ne este ruşine să mărturisim că suntem săraci, dar nu este nimic de făcut pentru a ieşi din această situație”[9].

În concluzie, prin fenomene cum sunt creşterea rolului legii, naşterea cetățeanului moderat, prudent, înțelept, instaurarea unei egalități apropiate de cea de tip democratic, Grecia antică a reuşit să fie un promotor al evoluției, atât la nivel social, cât şi politic, să favorizeze instaurarea democrației, care va avea mai târziu, ca efect principal, garantarea securității. Este evident faptul că nu putem vorbi acum despre conceptele de siguranță, libertate sau despre orice fel de drepturi de atunci în sensul care le este dat de gândirea juridică astăzi, însă conceperea lor la nivel de idee, dar şi de practică a fost rezultatul unui proces îndelungat în istoria umanității, proces alcătuit din etape mărunte, uneori sigure, alteori mai puțin ferme, importantă însă fiecare, care, puse laolaltă, au dus la realitatea pe care o trăim astăzi. Acest proces îşi are rădăcinile tocmai în lumea greacă, ce şi-a lăsat adânc amprenta în formarea de mai târziu a societăților moderne.

[6] *Ibidem*, p. 33–38.

[7] Nicolae Popa, Ion Dogaru, Gheorghe Dănişor, Dan Claudiu Dănişor, *Filosofia dreptului. Marile curente,* Bucureşti, Edit. All Beck, 2002, p. 11–14.

[8] Apud Philippe Nemo, *op. cit*., p. 68

[9] *Ibidem*, p. 81.

2. **SOFIŞTII ŞI CONFLICTUL STAT-INDIVID**

Următorul pas către conturarea, de data aceasta ceva mai conştientă sau, mai bine zis, conştientizată a ideii de libertate şi siguranţă este făcut de gândirea sofistă. Dincolo de reproşurile aduse acestei gândiri, nu se poate contesta meritul autorilor ei de a fi adus în prim-plan *Subiectul* în detrimentul *Obiectului*[10]. Filosofia sofistă cuprinde concepte, de la înlocuirea cauzelor divine cu cele naturale, până la evidenţierea importanţei legii, care au favorizat, cu siguranţă, evoluţia gândirii de la absolutizarea rolului statului la aplecarea balanţei către individ şi libertatea sa.

Sofiştii sunt primii gânditori care şi-au îndreaptă atenţia către individ, afirmând prevalenţa acestuia în faţa statului. Acest lucru porneşte de la binecunoscuta concepţie a sofiştilor potrivit căreia totul este relativ, inclusiv legea, care nu este, până la urmă, decât o creaţie a oamenilor, ce îi instalează pe aceştia în planul consensului în vederea realizării intereselor lor. Ea nu poate avea vreo influenţă asupra naturii individului, în sensul de a-l transforma, de a-l face virtuos.[11] Desigur, aceasta nu înseamnă că legea nu este importantă; ea are, de fapt, un rol foarte important. Astfel, relativizarea a tot ceea ce există duce la concluzia că omul este cel mai important, pentru că el este creatorul legilor sau, după cum spunea sofistul Protagoras, „măsura tuturor lucrurilor".

Aceasta afirmare a individualismului, a individului în detrimentul societăţii scoate la suprafaţă, pentru prima dată în planul gândirii filosofice, un conflict ce nu s-a stins niciodată de la declanşarea lui – conflictul dintre cetate şi individ. Este meritul sofiştilor de a fi evidenţiat această opoziţie esenţială[12]. Tocmai aici regăsim natura liberală a ideilor filosofiei sofiste, în faptul că, deşi există un conflict de nedepăşit între cetate şi individ, cel care trebuie să primeze este individul. Iar individualismul despre care vorbesc sofişii „presupune democraţia, aşa cum democraţia presupune libertatea individuală"[13]. Pe de altă parte, se poate spune că tot sofiştii sunt precursorii contractualiştilor prin Protagoras, care era susţinătorul concepţiei potrivit căreia „actul de legiferare este rezultatul unei înţelegeri sau al unui pact între membrii unei comunităţi care au pus cap la cap, au compus ori au căzut de acord asupra unor anumite articole"[14].

În concluzie, prin ideile pe care le-au promovat în gândirea lor filosofică şi politică, se poate spune că sofiştii au contribuit la evoluţia unei concepţii despre societate care pune accentul pe individ, iar nu pe stat, lucru foarte important pentru conturarea libertăţii individuale, având în vedere faptul că scopul organizării sociale (care poate fi individul sau societatea în sine) este extrem de relevant pentru garantarea libertăţii şi siguranţei.

[10] Frederick Copleston, *Istoria filosofiei,* I. *Grecia şi Roma,* Bucureşti, Edit. All, 2008, p. 75.
[11] Nicolae Popa, Ion Dogaru, Gheorghe Dănişor, Dan Claudiu Dănişor, *op. cit*., p. 19.
[12] *Ibidem*, p. 15.
[13] *Ibidem*.
[14] Guthrie, apud Nicolae Popa, Ion Dogaru, Gheorghe Dănişor, Dan Claudiu Dănişor, *op. cit*., p. 21.

3. PLATON – ÎNTRE TOTALITARISM ŞI STAT DE DREPT

Există două tendințe opuse de interpretare a filosofiei politice a lui Platon: aceea care face din statul gândit de acesta unul totalitar şi alta, mai puțin răspândită, care identifică în statul platonician trăsături ce îl apropie de statul de drept de astăzi. În mod evident, prima viziune este defavorabilă garantării libertății şi siguranței omului în societate, iar cea de-a doua are un efect opus, acela de a crea premisele unui stat de drept, cu toate consecințele ce decurg de aici. Rămâne de văzut care dintre cele două moduri de interpretare este cel veridic.

Astfel, se poate spune că Platon vorbeşte despre libertate în sensul că aceasta va exista numai atunci când, prin intermediul educației, conducătorul înțelept, cu necesitate filosof, va instaura dreptatea în cetate. În acest fel, statul va asigura oamenilor cea mai mare libertate[15]. Destinul statului depinde, în mod esențial, de cel al individului. De aceea, este importantă educația conducătorilor cetății; tipul de educație primit determină firea conducătorului, iar aceasta, la rândul ei, determină tipul de organizare socială[16]. Niciun semn al statului totalitar până acum. Deşi Platon susține ideea domniei legii, problema apare atunci când aceasta capătă un rol exacerbat, depăşind limitele reprezentate de libertatea individuală a cetățenilor. Se ajunge, de fapt, la un rezultat opus celui care este presupus de un stat promotor al libertății şi siguranței[17]. Se pare că în această etapă a statului platonician, legea capătă un rol atât de pregnant, încât ea ajunge să îşi subordoneze absolut toate aspectele vieții private a indivizilor – locuitori ai cetății, precum şi aspectele vieții publice a statului. Aici, este vorba de o idee de unitate pe care Platon îşi întemeiază şi concepția cu privire la comunitatea bunurilor şi chiar a femeilor şi copiilor[18].

Apoi, în *Legile*, filosoful evidențiază câteva trăsături ale unui tip de stat totalitar, precum: instaurarea unei protecții împotriva oricăror schimbări de natură internă sau externă, impunerea unei culturi oficiale în stat, instituirea unei religii de stat, astfel ca legea să fie cea care stabileşte modul de organizare a ritualurilor religioase[19]. Platon înțelege libertatea ca necesitate de a fi membru supus al statului, o necesitate conştientizată. Dacă individul uman nu conştientizează că singura sa şansă de a fi fericit este să se supună cetății, atunci el nu va fi niciodată liber. De aceea, pentru Platon, subordonarea individului de către stat este premisa libertății acestuia[20]. Toate acestea duc la ideea că statul lui Platon este, de fapt, unul autoritar, care, departe de a avea ca scop libertatea individului, îl supune pe acesta, controlându-i existența până în cele mai mici detalii ale vieții. Asta în condițiile în care tot Platon afirma, la un moment dat, că una dintre cele patru virtuți principale

[15] Nicolae Popa, Ion Dogaru, Gheorghe Dănişor, Dan Claudiu Dănişor, *op. cit*., p. 34.
[16] *Ibidem*, p. 55.
[17] *Ibidem*, p. 38–39.
[18] *Ibidem*.
[19] Philippe Nemo, *op. cit*., p. 122–125.
[20] Nicolae Popa, Ion Dogaru, Gheorghe Dănişor, Dan Claudiu Dănişor, *op. cit*., p. 40.

ale cetății este cumpătarea, caracterul temperat al statului, că „Moderația este acea colaborare, acel acord natural între partea inferioară şi partea superioară în vederea deciderii care dintre cele două trebuie să conducă în stat şi în individ”[21]. Interpretând în acest fel concepția lui Platon cu privire la stat, concluzia ar fi că acest stat este unul absolutist, totalitar, care ar intra în contradicție cu ideea de garantare a libertății şi siguranței membrilor săi.

Totuşi, aşa cum am subliniat deja, filosofia politică a lui Platon poate fi interpretată în două direcții diferite. Dacă, într-o primă opinie, statul descris de filosof este unul totalitar, în care niciun aspect al vieții indivizilor nu scapă normării şi controlului, cea de-a doua dă prioritate unei altfel de viziuni, în sensul că în gândirea platoniciană se regăsesc trăsături ale tipului de stat de drept de astăzi. Astfel, deşi incomparabil superior individului şi primordial față de acesta, statul lui Platon este, totuşi, un stat care îşi impune reglementările prin educație, iar nu prin forță. Oamenii sunt educați în sensul de a înțelege necesitatea supunerii lor față de lege, ceea ce înseamnă că puterea statului este legitimată de ei. Acesta este o primă caracteristică a statului de drept. Apoi, din modul în care este organizat statul în filosofia lui Platon, este clar că el se bazează şi pe alte caracteristici ale statului de drept, cum ar fi: criteriul competenței în ocuparea funcțiilor publice, limitarea puterii magistraților, ierarhia legilor, previzibilitatea constrângerii. Toate acestea duc la conturarea unui stat mai degrabă de drept decât totalitar sau, cel puțin, nu în sensul totalitarismului practicat mai târziu de unele state ale lumii[22]. Evident, statul de drept este condiția primordială a oricărei libertăți, înțeleasă, de data aceasta, chiar în sensul ei de siguranță.

4. LIBERTATEA ÎN GÂNDIREA LUI ARISTOTEL

La Aristotel, conceptul de libertate nu este cercetat în sens juridic, ci, mai degrabă, în sens filosofic. Însă, din filosofia aristotelică, pot fi desprinse idei relevante pe această temă, având în vedere concepția sa complexă cu privire la stat. Astfel, Aristotel vorbeşte despre libertate ca scop final al acțiunii umane în contingent, în realitate. Omul, înzestrat în ființa sa cu capacitatea şi impulsul de a se desăvârşi pe sine, trebuie să îşi orienteze toate eforturile către sine, către propria ființă, pentru a se descoperi într-un plan superior, pentru a ajunge la autocunoaştere, care nu este altceva decât fericirea supremă, atingerea Divinului, adică libertatea. Prin urmare, acțiunea umană are ca unic scop fericirea, binele suprem, libertatea, fiind astfel subordonată în totalitate *sophiei*, înțelepciunii, eliberării de orice determinări ale realității fizice. Acesta este sensul libertății la Aristotel, respectiv, desăvârşirea ființei umane prin contemplație, prin autocunoaştere[23].

[21] Platon, citat de Philippe Nemo, *op. cit.*, p. 90.
[22] Nicolae Popa, Ion Dogaru, Gheorghe Dănişor, Dan Claudiu Dănişor, *op. cit*., p. 40–43.
[23] *Ibidem*, p. 53.

Există câteva argumente care pot susține că, în anumite privințe, gândirea aristotelică evoluează în sensul conturării conceptului şi ideii de libertate. Aşadar, în primul rând este semnificativ rolul pe care Aristotel îl atribuie statului în raport cu individul uman. Astfel, dacă familia îi permite omului să trăiască (*zoé*) şi are ca scop viața şi procrearea, cetatea îi permite omului se trăiască bine (*eu zoé*), adică să-şi atingă binele propriu[24]. Prin urmare, în concepția lui Aristotel, individul uman şi binele său reprezintă scopul statului, spre deosebire de concepția platoniciană, care pune cetatea pe primul loc.

Apoi, la Aristotel există conceptul de constituție (politéia), cea care are rolul de a stabili autoritatea suverană în cetate, precum şi celelalte autorități[25], iar acesta reprezintă un alt caracter al unui stat garant al siguranței juridice.

În al treilea rând, Aristotel vorbeşte despre rolul esențial pe care trebuie să îl aibă legea în stat. Ea este cea care deține suveranitatea în cetate, iar legalitatea şi egalitatea sunt principiile pe baza cărora trebuie să fie organizat statul. Activitatea legislativă are ca scop realizarea justiției la nivelul societății, justiție care în concepția lui Aristotel este o formă a egalității[26]. Justiția este cea mai importantă dintre toate virtuțile, pentru că este chiar condiția pe care omul trebuie să o îndeplinească pentru a putea avea alte virtuți. Deşi filosoful promovează ideea de democrație bazată pe libertate şi egalitate, el pune totodată în discuție libertatea individuală prin concepția cu privire la tipul de egalitate pe care fundamentează această democrație. Egalitatea susținută de Aristotel este una bazată pe inegalitatea claselor sociale, căci el consideră că în societate există oameni care se nasc pentru a conduce şi oameni care se nasc pentru a fi conduşi. Aceştia sunt sclavii prin natură, situație în care vorbim despre o sclavie justă; mai există sclavii prin convenție, cei care ajung în această ipostază ca urmare a căderii în prizonierat, situație în care vorbim despre o sclavie injustă[27].

Un alt argument în sensul conturării unei oarecare libertăți este reprezentat de critica pe care Aristotel o face comunității bunurilor, susținută de Platon. În concepția lui Aristotel, societatea nu este o simplă alăturare a unor elemente asemănătoare, ci o „comunitate organică, formată din elemente diferite şi complementare”[28].

Pe de altă parte, Aristotel aduce într-un fel în discuție o separație şi chiar un echilibru între puterile sau autoritățile statului. Astfel, el vorbeşte despre trei puteri existente în cetate. Prima este gruparea deliberativă, care reprezintă puterea legislativă; a doua este constituită de magistrați, care reprezintă puterea executivă; cea de-a treia este puterea judecătorească. Prin intermediul realizării unui echilibru între aceste trei puteri, Aristotel susține înfăptuirea unei politici moderate.

[24] Philippe Nemo, *op. cit*., p. 139.
[25] *Ibidem*, p. 149.
[26] Nicolae Popa, Ion Dogaru, Gheorghe Dănişor, Dan Claudiu Dănişor, *op. cit*., p. 60.
[27] Philippe Nemo, *op. cit*., p. 140–143.
[28] *Ibidem*, p. 147.

Acestea ar fi câteva dintre ideile filosofiei aristotelice care au tangență cu libertatea omului în societatea antică. Despre siguranță, în sensul propriu al termenului, nu se vorbeşte încă în această perioadă a istoriei, însă se poate lesne înțelege că funcționarea în acest fel a societății constituie premisa necesară pentru ca omul să fie liber şi să beneficieze de o anume securitate, aşa cum pot fi gândite libertatea şi securitatea la acest nivel al dezvoltării sociale şi politice.